
Helynévképzők a hivatalos névadás körében

1. Egy korábbi dolgozatom a fiktív helynevek jellegzetes alaktani sajátosságait dolgozta fel azzal a céllal, hogy lássuk, mely helynévalkotó formánsok tekinthetők a mai napig produktívnak, új helynév létrehozására alkalmasnak. Ott elsősorban az irodalmi névadást vizsgáltam ebből a szempontból, alkalmanként kiegészítve más forrásokkal is, ahol ilyen nevek találhatók (BÉNYEI 2007). A fiktív nevekhez hasonlóan a hivatalos helységnévadás is alkalmasnak tűnik annak vizsgálatára, mely képzőkkel alakultak nevek a legutóbbi időkig. Nem elhanyagolható szempont, hogy a hivatalos helységnévadás révén rengeteg új név jött létre, így érdemes ebből a szempontból is megvizsgálni őket. Bár el szokták különíteni a rendszertelen és a rendszeres hivatalos helységnévadás korszakát (a rendszeres, központosított hivatalos névadás időszakát 1898-tól, a névtörvény megjelenésétől számítjuk; MEZŐ 1982: 46), ezek között a helynévképzők használata szempontjából nem mutatkoztak igazán különbségek.

2. MEZŐ ANDRÁS összegzésének (1982: 21) tanulsága szerint a hivatalos nevekkel szemben sokáig fenntartásai voltak a tudományosságnak, mondván, hogy csak az első névadási korszak (nagyjából a 18. századig) lehet tudományos kutatás tárgya; az újabb, hivatalos elnevezések ezzel szemben nem hasznosíthatók a helynévtörténet számára. LŐRINCZE LAJOS azonban már 1947-ben kimondta, hogy a hivatalos nevekről sem lenne szabad megfélekedni a magyar névrendszer vizsgálatakor (LŐRINCZE 1947: 27–9). Hasonlóan vélekedett BÁRCZI GÉZA is, aki szintén helytelennek tartotta azt az álláspontot, hogy a hivatalos nevek nem érdemelnek tudományos vizsgálatot, hiszen e nevek, még ha akár ideiglenesen léteznek is, nyelvi realitások; típusaik, illetve a névadás lélektana érdekes lehet a névtudomány szempontjából (BÁRCZI 1958: 146).

Az egyik közelítési szempont a földrajzi neveket a keletkezésük módja, vagyis eredetük szerint osztályozza. A névkeletkezés szempontjából a természetes nevek közösségi eredetűek, így nem deríthető ki a kezdeményező egyén, míg a mesterséges nevek valamely ismert személy vagy hatóság tudatos alkotásai (MEZŐ 1982: 34). A másik közelítési szempont a névhasználat síkján különíti el népi (közösségi) és hivatalos helyneveket. Figyelemre méltó B. GERGELY PIROSKA felvetése, mely szerint a hivatalos és népi névrendszer közötti összefüggéseket az irodalmi nyelv és a nyelvjárási viszonyához lehet hasonlítani (B. GERGELY 1968: 4–5). Bár ő ezt a megkülönböztetést a személynévrendszeren belül tette, MEZŐ a helynévrendszer vonatkozásában is továbbgondolta (1982: 40). Megemlíteném, hogy bár sokan azonosítják egymással a mesterséges és a hivatalos nevek csoportját, valójában a hivatalos nevek között előfordulhatnak felelevenített természetes nevek is.

3. A továbbiakban MEZŐ ANDRÁS összefoglaló munkája alapján (1982) névtípusonként igyekszem bemutatni azokat a neveket, amelyekben a helynévképzők is valamilyen módon szerepet kaptak a névalkotásban. Ezt kiegészítendő, MEZŐ ANDRÁS „Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz” című (1999) kötete alapján olyan neveket is bevtam

a vizsgálatba, melyek az eljárás során csak javaslatként szerepeltek, ám végül nem ez lett a törzskönyvbizottság által kijelölt végleges név. Oldalszámot általában nem közlök a nevek után, mivel ezek a névmutató alapján egyszerűen visszakereshetők. Gyakorisági sorrendben az *-s*, a *-d*, az *-i*, az *-sd*, a *-ka/-ke* és az *-ny* szerepel ebben az adatbázisban.

-s képző: A rendszertelen névadás időszakából viszonylag kevés név tartozik ide: *Borova* > *Fenyves*, *Brezócz* > *Vasnyires*, *Ihrács* > *Dallos*, *Kozelnik* > *Kecskés*, *Ovcsa* > *Bárányos*.

A rendszeres névadás időszakából viszont rengeteg az idetartozó név; a képzők közül egyértelműen ez a leggyakoribb használatú. Idegen név lefordításával (és képzővel való kiegészüléssel) jött létre pl.: *Alsó-Ribnyizce* > *Alsóhalas*, *Dubova* > *Cseres*, *Borova* > *Fenyves*, *Glogon* > *Galagonyás*, *Haluzicz* > *Gallyas*, *Holubina* > *Galambos*, *Hornya* > *Katlanos*, *Kolibábócz* > *Bölesős*, *Koztrina* > *Csontos* (az utóbbi kettő esetében, bár egyik sem pontos etimológia alapján készült, a magyaros hangzás miatt végül e mellett döntöttek); *Krivostyán* > *Gödrös* („jelentése ugyan *Görbesd* vagy *Görbö*, de a nevek már foglaltak”; MEZŐ 1999: 209), *Lality* > *Liliomos*, *Lessnicz* > *Erdős*, *Obrucsnó* > *Abronsos*, *Ochodnicza* > *Ösvényes*, *Orsócz* > *Orsós*, *Peklina* > *Szurkos*, *Prikopa* > *Kapás*, *Roszina* > *Harmatos*, *Ulics* > *Utcás*, *Turna* > *Tornyos*, *Vilova* > *Tündéres*, *Zsittna* > *Búzás*, *Zsugásztra* > *Jávoros*. A képzők egyenlő értékéhez adalék, amikor egy-egy név lefordítása során hasonló alakváltozatok születnek javaslatként (függetlenül attól, hogy végül mi lesz a végleges név): *Krusicza*: *Körtés*, *Körtéd* (MEZŐ 1999: 210), *Koczúr*: *Halmos*, *Halmad* (MEZŐ 1999: 195), *Jarembina*: *Berkenyés*, *Berkenyéd* (MEZŐ 1999: 162), *Viszocsán*: *Magasd*, *Magasi* (MEZŐ 1999: 416) stb.

Az eredetihez hasonló hangzású köznévi szerepel alapszóként: *Bogyina* > *Bogyós*, *Bunkóc* > *Bunkós*, *Jalova* > *Jármos*, *Parabuty* > *Paripás* stb.

Idegen név lefordításával, valamint új jelzővel való kiegészüléssel jött létre (sok esetben a homonímia elkerülése végett): *Bukócz* > *Ungbükkös*, *Bukovinka* > *Beregbükkös*, *Chvojnica* > *Nyitrafenyves*, *Dubrava* > *Liptótölgyes*, *Hrboltó* > *Liptóhalmos*, *Oreszkó* > *Kisdíós*, *Weizenried* > *Szörénybúzás*, *Zlatócz* > *Vágáranys*. A mi szempontunkból irreleváns jelzői előtagokat az magyarázza, hogy az 1898-as névtörvény kimondta: meg kell szüntetni a névegybeeséseket, vagyis a korábbi névrendszerre jellemző homonímiát. Ezt többek között a megyére, közeli folyóra, egyéb tulajdonságra utaló előtaggal lehetett könnyen megtenni (MEZŐ 1972: 57).

-d képző: A rendszertelen névadás időszakából: 1891: *Alsó-Mladonya* > *Alsó-Legénd*, *Felső-Mladonya* > *Felső-Legénd* (értelemszerűen csak az utótag a fordítás), *Brezovecz* > *Mura-Nyirád* (a fordítás mellett új jelzővel való kiegészülés figyelhető meg), 1894: *Bleigraben* > *Olmod* (csak az előtagot fordítják), 1886: *Hermanecz* > *Hermánd*, 1886: *Lieszkócz* > *Mogyoród*, 1888: *Leszkovecz* > *Mogyoród* (láthatóan ekkor még nem volt szempont a homonímia elkerülése, a rendszeres névadás időszakában azonban erre már külön figyelmet fordítottak).

A rendszeres névadás időszakából: *Dubine* > *Tölgyed*, *Jabuka* > *Almád*, *Jarembina* > *Berkenyéd*, *Krusicza* > *Körtéd*, *Littmanova* > *Hársád* (a növénynévi alapszó névtipológiailag eleve gyakori, de ezek eddig csak *-s*, *-gy* vagy más képzővel léteztek, így nem jött létre meglévő névvel homonímia). *Jabrikó* > *Imréd*, *Stefuró* > *Istvánd*, *Jarkovác* > *Árkod*, *Kosztivjarszka* > *Élesd*, *Pivnicza* > *Pinczéd*, *Vránje* > *Varjad*. A *Felső-Jablonka*

> *Felsőalmád* és *Nemes-Lieszkó* > *Nemesmogyoród* esetében csak az utótag fordítása volt szükséges. Az idegen név lefordításával, valamint új jelzővel való kiegészüléssel jött létre: *Podhorje* > *Zsolnaerdőd*, *Dvorecz* > *Bánudvard*, *Vanyovka* > *Kisivánd*, *Krivina* > *Alsógörbed*, *Gavranyec* > *Kishollód*.

-i képző: A rendszertelen névadás időszakából: *Kovasócz* > *Vend-Kovácsi*, (*Dubrau-*) *Králova* > (*Dubró-*) *Királyi*, *Mihalkova* > *Mihályi* (fordítás), *Predojna* > *Péteri* (hasonló hangzású alapszó). A rendszeres névadás időszakából, fordítással: *Hosztovicza* > *Vendégi*, *Ovcsársko* > *Juhászi*, *Viszoka* > *Magasi*, *Lukasócz* > *Lukácsi*, *Vlacsá* > *Balázsi*; új jelzővel kiegészítve: *Bratoncz* > *Murabaráti*, *Uhorszka* > *Ipolymagyari*, *Ruszkova* > *Visóoroszi*, *Ruszka* > *Zemplénoroszi*. Utótag fordítása jelzőcserével: *Budatin-Lehota* > *Újhelyszabadi*, *Plébán-Lehota* > *Papszabadi*.

-sd képző: A rendszertelen névadás időszakában fordítással keletkezett az *Alsó-Breznic* > *Alsónyiresd*, *Assau* > *Hamvasd*, *Bukovje* > *Nemes-bükkösd*, *Kalchgruben* > *Mészverem*, ami a Hnt. 1877. szerint *Meszesd* néven is használatos volt (az egyik az összetett alakot fordítja le elemenként, a másik képzős alak), *Weingraben* > *Borosd*, *Zsábnik* > *Békásd*. A rendszeres névadás időszakából *Ribek* > *Halasd*, *Voloszánka* > *Hajasd*, *Zlatnik* > *Aranyosd*, valamint a megkülönböztető előtaggal ellátott *Konyus* > *Unglovasd*. (Ez utóbbi esetében a korábbi javaslat *Unglovas* volt, de módosították, mert így „jobb hangzású”; vö. MEZŐ 1999: 199.) Több esetben a helynevekben egyébként szokatlan alapszó mellett a képző biztosítja a helynévszerű hangzást: a Vas megyei *Assau* tükörfordítással lett *Hamvasd*, az Ung megyei *Voloszánka* pedig *Hajasd*. A szokatlan alapszó magyarázata az, hogy téves etimológia alapján hozták létre az új nevet: *Assau* esetében a nevet a 'körös' szó helyett a német 'hamu' szóval kapcsolták össze (vö. FNESz. *Hamvasd*), *Voloszánka* alapszavaként pedig a 'haj' szót azonosították a 'vlah, román' jelentésű szláv népnév helyett (SEBESTYÉN 2009: 182). Hasonlóképpen a magyaros hangzású alapszó mellett helynévképző *-sd* végződés figyelhető meg *Dubest* > *Dobosd* (bár az alapszóban található *dub* jelentése 'cser, tölgy') és *Popesd* > *Paposd* (végül *Kispapfalva*) esetében. A *Ludesd* > *Ludasd* változás pedig a község középkori történelmi névalakját eleveníti fel, így nem tárgyalható a ténylegesen új nevek között.

-ka/-ke képző: A *-ka/-ke* képzőre példa: *Osztroznicza* > *Szedreske*, *Orehova* > *Dióska*. Ezek a tipikus *-s* képzős növénynév + *-ka/-ke* névtípusba illeszkednek közelebb-ről. Ide tartozik még a *Králíke* > *Királyka*, *Tarkaicza* > *Tárkányka*, *Vavrecska* > *Lőríncke*. (A *Jurovecz* > *Györgyike* névmagyarítás esetében MEZŐ a képzőt személynévképzőnek tartja; 1982: 103.)

-ny képző: Az ide sorolható néhány név többnyire a fordítással létrejött nevek csoportjába tartozik: *Wagendrüssel* > *Merény* (az előtagot fordították, téves etimológia alapján; vö. FNESz.), *Krive* > *Sárosgörbény* (a megyére utaló előtaggal kiegészítve). Megemlíten-dő, hogy az így létrejött neveket a családnev-változtatások során is felhasználták *-i* képzővel bővítve, az új családnevek így a közkedvelt *-ányi/-ényi* végződésűek közé is beillesz-kedtek (vö. JUHÁSZ 2007: 171–2). Hangtani változással (a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával) vagy szóértelmesítéssel alakult a *Kvacsan* > *Kacsány*.

4. A névváltoztatáskor a magyarosság szempontja azt kívánta meg, hogy az ország valamennyi településnevét lehetőleg magyar jelentésszerkezetűvé, illetve hangzásúvá formálják (MEZŐ 1982: 138). A hivatalos névváltoztatás, névmagyarosítás egyik legkedveltebb eljárása, mint láttuk, az idegen név lefordítása. Ebben szerepet játszott az a tapasztalat, hogy kétnyelvű területeken eleve gyakoriak a magyar–idegen nyelvi névpárok, melyek értelmileg megfelelnek egymásnak (vö. pl. KNIEZSA 1944). A nevek lefordítása persze sok jelentéstani, névtani problémát vet fel, hiszen sok név etimológiája nem világos, különösen, ha eredeti alakja az évszázadok alatt módosult. (A 19. század utolsó negyedének fordításai ráadásul nem nyelvészekről, hanem hivatalnokoktól származnak.) Eppen ezért nem is mindig lehet különválasztani a fordítást és a paronim közszóval való helyettesítést, illetve szemantikai adaptációt. A fordítás szándéka mindenesetre akkor is kimutatható sok esetben, amikor az újonnan alkotott név téves etimológián alapul (pl. a már említett *Aschau* > *Hamvasd*). Az új nevek létrehozásában (és névrendszerbe való beillesztésében) fontos szerepet játszanak a jellegzetes képzők (a különböző jellegzetes elő- és utótagok mellett; vö. J. SOLTÉSZ 1979: 19). Amint azt a fentiekben láthattuk, minden fontosabb képző előfordul ilyen vonatkozásban. A hivatalos névadás névmagyarosításai között a képzők adott névrendszerre utaló funkciója kétfelől is érzékelhető: egyrészt megfigyelhető az idegen névvégek elhagyása, majd a magyarban jellemző névvégződések kialakítása (hasonlóan a családnév-magyarosításokhoz; vö. FARKAS 2009: 38); pl. *Orehova* > *Dióska*, *Dubine* > *Tölgyed*, *Lessnicz* > *Erdős*. (Természetesen nem csak képzős nevek feleltethetők meg az eredetileg képzős névnek, pl. *Dubova* > *Cserfalu*.)

Az idegen nevek lefordításával alakult nevek csoportján belül nem csak egyszerű képzős nevek jönnek létre; sok esetben valamilyen (pl. megyére jellemző) előtag is járul hozzájuk. Ezeket a neveket az utótag alakulásmódja miatt vehetjük itt is figyelembe; pl. *Balosest* > *Bégabalázsd*, *Brázova* > *Béganyiresd*, *Dubovó* > *Turóczytölgyes*, *Dvorecz* > *Szepesudvard*, *Gainár* > *Alsótyúkös*, *Gribó* > *Kisgombás*, *Hlinik* > *Vágagyagos*, *Huorki* > *Zsolnaberkes*, *Isztebnik* > *Vághidas*, *Jammik* > *Szepesárki*, *Kalusa* > *Ungtavas*, *Konyus* > *Unglovasd*, *Korbost* > *Maroshollód*, *Korniczél* > *Báródsomos*, *Kosztolna* > *Nagyegyházás*, *Krivina* > *Alsógörbed*, *Oresác* > *Homokdiód*, *Petrócz* > *Ungpéterti*, *Sipkó* > *Báncsipkés Szvidnicska* > *Kisfagyalos*, *Vanyovka* > *Kisivánd*.

A következő típus, amikor a korábbi idegen név helyébe hasonló hangzású (paronim) magyar köznévből alkotnak új nevet, amely képzős formában jelenik meg: *Csokotes* > *Csókás*, *Csrecsán* > *Cseresnyés*, *Klaszita* > *Kalászi*, *Koszorin* > *Koszorús*, *Kükecs* > *Kökényes*, *Laczkó* > *Lászlód*, *Mostenicz* > *Mosód*, *Nemsócz* > *Nemesd*, *Valaszka* > *Olaszka*, *Willersdorf* > *Villámos* stb.; jelzővel kiegészülve: *Dinyás* > *Torontáldinnyés*, *Gross* > *Marosgóros*, *Lunkavicza* > *Nagylankás*, *Medvedze* > *Kismedvés*, *Plosicz* > *Kevepallós*, *Zárjecs* > *Alsózáros*. Ezek a szemantikai adaptációra is példák egyezsmind. Bár a két név között nincs etimológiai kapcsolat, az értelmessé alakítás szándéka világos: így ezeket mesterségesen létrehozott népetimológiáknak is tarthatjuk. A rendszeres névadás időszakából is idézhetők hasonló példák (a korábbi idegen eredetű név helyébe paronim köznévről kerül): *Dubest* > *Dobosd*, *Potoka* > *Pataki*, *Prusz* > *Poroszi*, *Szobatin* > *Szombati* (javaslat még: *Újszabadi*), *Zábidó* > *Zabod*. Az, hogy ezeknek a neveknek e korszakhoz kötődő mesterséges volta időnként jól felismerhető, már inkább az alapszó szemantikáján múlik: olyan lexémák is megjelenhetnek bennük ugyanis alapszóként, amelyek egyébként nem szokásosak.

Ennek a csoportnak egy speciális alcsoportja, amikor az idegen hangzású alapszót hasonló hangzású magyar tulajdonnévvel helyettesítik, és képzős személynév jelenik meg a magyarosítás eredményeként: *Mihalesd* > *Mihályosd*, *Tomest* > *Tamásd*, *Zsurest* > *Győrösöd*.

A névmagyarosítás néha csak hangzásbeli átalakítást jelent (pl. vegyes hangrendűség vagy mássalhangzó-torlódás megszüntetését). A mi szempontunkból ide tartozhatnak azok az esetek, amikor elhagyják az idegenszerű végződést: *Farkasdin* > *Farkasd*; vagy – bár nem értelmes az alapszó – a név az átalakítás után formailag a *-d* képzős nevek csoportjába illeszkedik: *Billa* > *Billéd*, *Kepet* > *Keped*, *Unyatin* > *Unyad*. Valószínűleg ugyanez a cél magyarázza a *Motovilecz* > *Mottolyád* név megalkotását is.

A rendszeres névadás időszakából szintén egyszerű hangzásbeli átalakítás figyelhető meg a szóvégi *n* > *ny* változás esetében: *Báton* > *Bátöny*, *Csatán* > *Csatány*, *Domán* > *Domány* stb. A palatalizálódott névvégek analógiáján túl az a törekvés is magyarázhatja a változást, hogy a helyhatározó-ragos formával való összetévesztés elkerülhető legyen, valamint a nevek így a jellegzetes *-ny* végű helynevek csoportjába is illeszkedjenek hangzás tekintetében. Másrészt megfigyelhető a *t* > *d* (szintén szóvégi) zöngésülés, ami az eredeti nevet így a *-d* képzős nevekhez teszi hasonlóvá: *Brezest* > *Berzesd*, *Dezest* > *Dezesd*, *Nermet* > *Nermed*, *Sust* > *Susd*, *Szerbest* > *Szerbesd*. Egyéb hangzásbeli átalakítást láthatunk a *Godinesd* > *Gádonos*, *Szefkerin* > *Szekevény*, *Veprovác* > *Veprőd* esetében. Itt is valamilyen jellegzetes képzőelem jelenik meg egy értelmetlen alapszó mellett, azaz a nevek hangzásban beilleszkednek a meglévők közé. Az indoklásban meg is jelenik, hogy így „magyaros hangzású”.

A történeti név felelevenítésével létrejött névmagyarosításokat nem tárgyalom; csupán néhány érdekes példát mutatok be, amelyekben némileg módosul is a régi név: *Allios* > *Temesillésd* (1332–37: *Elleusfalva*), *Juonesd* > *Körösivánd* (1441: *Iwanfalwa*), *Pokola* > *Biharpoklos* (1588: *Pakalafalva*). Ezekben az esetekben megfigyelhető (másodlagosan) a jellegzetes magyar helynévképző megjelenése is.

Összességében azt láthattuk, hogy a helynévképzők alkalmazása több névtípusban is megtalálható a hivatalos névadás körében. FARKAS TAMÁS családnévállományra tett megállapításaival egybehangzóan (2009: 39) a helynevekről is megállapíthatjuk, hogy a jellegzetesnek tekinthető névformánsok a természetes névanyagot felülmúló arányban vehettek részt a névalkotásban.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958². *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
 BÉNYEI ÁGNES 2007. Helynévképzők a fiktív nevek körében. *Névtani Értesítő* 29: 57–63.
 FARKAS TAMÁS 2009. Családnévrendszer, névhasználat, névváltozás nyelvi-kulturális kontaktus-helyzetben. *Névtani Értesítő* 31: 27–46.
 FNESZ. = KISS LAJOS 1988². *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Budapest.
 B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynévek szinkron vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 14: 3–15.
 Hnt. 1877. = *A magyar korona országainak helynévgyűjtője*. Budapest, 1877.

- JUHÁSZ DEZSŐ 2007. A magyarosított családnevek morfológiájának és szemantikájának konnotációs megközelítéséhez. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest. 165–73.
- KNIEZSA ISTVÁN 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Budapest.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1972. Községneveink rendezése a századfordulón. *Magyar Nyelv* 68: 54–66.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest.
- MEZŐ ANDRÁS 1999. *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2009. Kárpátaljai helységnév-magyarázatok a Nagybereznai járásból. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., *Helynévtörténeti tanulmányok* 4. Debrecen. 171–84.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.

BÉNYEI ÁGNES

ÁGNES BÉNYEI, **Derivative suffixes producing settlement names in official naming practices**

This paper discusses the morphology of official settlement names. The author examines which derivative suffixes are used in this place name stock. In order of frequency: suffixes *-s*, *-d*, *-i*, *-sd*, *-ka/-ke* and *-ny* are often found in official settlement names; sometimes their frequency exceeds the number of their occurrences in settlement names formed in the non-official processes of place-naming. Interestingly enough, during Magyarization of surnames some of the derived official settlement name forms were turned into family names by way of attaching the suffix *-i*.